
***В.С.Отрешко,**
кандидат педагогічних наук
доцент НПУ імені М.П.Драгоманова*

НЕОБХІДНІСТЬ ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЗАГРОЗ У ПРОЦЕСІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Глобальні екологічні виклики усе більше набирають ознак загроз безпеці України. Тому в процесі державотворення мають бути обрані такі заходи й інструменти реалізації національної екологічної політики, які в сфері екологічної безпеки мають допомогти подолати основні екологічні загрози сучасності. Підвищення рівня екологічного захисту населення, створення ефективної системи екобезпечного розвитку – завдання, на розв'язання якого мають бути зосереджені матеріальні й духовні ресурси нації, її інтелект і творчість. Адже, як вважають учені, ефективність системи екологічної безпеки безпосередньо визначається розвитком такої особистісної риси, як екологічна відповідальність, яка спирається на принцип рівної співвідповідальності усіх представників людської спільноти.

Виробленню заходів і інструментів реалізації національної екологічної політики значну увагу у своїх дослідженнях надавали такі науковці, як: І.Синякевич [1], Ж.Журавльова [2], С.Азаров, Ю.Литвинов, В.Сидоренко [4], В.Андрейцев [5], М.Малишко [6], І.Бригадир [7], К.Апель [8], О.Курняк [12], Ю.Попович [13], Л.Максимум, І.Буйна [14] та ін.

Нині на порядку денному українського державотворення стоїть питання створення ефективної системи екобезпечного розвитку. На вирішення його мають бути зосереджені наукові дослідження й матеріальні ресурси.

Екологічна безпека – один із основних пріоритетів концепції сталого людського розвитку. Тому гострота сучасної екологічної кризи спонукає вчених до розробки принципів і механізмів політики екологічного регулювання процесів безпосереднього забезпечення життєдіяльності людини й суспільства.

І.Синякевич, розглядаючи проблему екологічної безпеки в широкому сенсі, пропонує таку класифікацію сучасних глобальних викликів:

- власне в екологічній сфері – викиди парникових газів, що

призводять до потепління клімату та глобальних екологічних загроз;

- в економічній сфері – споживацька ментальність населення і глобалістська концепція розвитку світової економіки;

- у соціальній сфері – зростаюча чисельність населення, яка виходить за межі екологічності екологічних систем;

- у духовній сфері – дебілізація населення під впливом алкоголю, наркотиків, забруднення довкілля, деструктивних інформаційних потоків і нездорового способу життя [1, 32].

Глобальні екологічні виклики в національному масштабі набувають ознак загроз безпеці України, у якій представлено широкий спектр екологічних проблем: радіаційне забруднення, шкідливі викиди промислових підприємств у атмосферу й водоймища, перенасиченість полігонів побутових відходів. Насамперед звертають на себе увагу, по-перше, природні впливи та зміна клімату. На думку українських екологів, найбільш уразливими до впливу глобального потепління є акваторії українських водойм: зниження рівня води в Дніпрі призведе до виникнення проблем із водопостачанням, обмежить експлуатацію цієї водної артерії. Підвищення рівня Чорного моря становить ризик руйнації дельт Дніпра, Дунаю і Дністра. Під впливом глобального потепління в українському аграрному секторі вже назріло питання адаптації до нових кліматичних умов. Так, за даними Інституту землеробства, оптимальні періоди посіву озимих змістились з кінця серпня на середину вересня. Це, вірогідно, вимагатиме впровадження нового агрокліматичного районування й оптимізації посівних площ.

По-друге, зникнення та знищення унікальних екосистем – явище, яке часто стає наслідком катастроф природного і техногенного характеру, нищівної діяльності людини. Зокрема, Російське відділення Всесвітнього фонду дикої природи (WWF) прогнозує, що для відновлення екологічної системи Керченської протоки, яка дуже постраждала від розливу нафтопродуктів під час штормів у листопаді 2007 року, знадобиться понад 10 років. Крім того, в Україні є найвищим в Європі рівень вирубаня лісів. Як вважають екологи, масштабні повені в західних областях країни є наслідком нищення лісів у Карпатах. Втративши значну частину лісового покриву, українські Карпати нездатні втримувати вологу: вода швидко стікає в долини, створюючи надзвичайні екологічні ситуації. До зникнення цілющих соляних озер Криму призводить скидання побутових і

промислових відходів.

По-третє, даються взнаки наслідки аварії на ЧАЕС. Перспективи вирішення чорнобильської проблеми пов'язані як із внутрішніми, так і зовнішніми політичними аспектами. В основі реабілітації і адаптації уражених територій, прогнозування їх придатності для проживання та відновлення інфраструктури лежить проблема невідповідності наявної ситуації забруднення на територіях, прилеглих до ЧАЕС, радіологічним нормативам. Міжнародні її аспекти пов'язані з перспективами розвитку атомної енергетики та необхідністю зниження залежності від сировинних джерел, безпековими питаннями цієї галузі, з впливом малих доз радіації на людей і довкілля. У цьому контексті примітним є запропонований проект плану дій ООН на територіях, постраждалих від наслідків аварії на ЧАЕС, до 2016 року. Розробка цього плану була передбачена Резолюцією ООН 2007 року, яка проголосила 2006–2016 роки Десятиліттям відродження і сталого розвитку територій, постраждалих від наслідків катастрофи. Це засвідчує наявність в ООН єдиної позиції щодо необхідності впровадження підходів, орієнтованих на розвиток цих територій [2, 215–216].

Першочергові заходи щодо формування ефективної системи екологічної безпеки, за допомогою яких можуть бути подолані зазначені загрози, мають ґрунтуватися на тому концептуальному положенні, що екологічна безпека є невід'ємним складником національної безпеки. Відповідно до статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки України», одним із пріоритетів національних інтересів визначається, зокрема, забезпечення екологічно та техногенно-безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів [3].

Адже національна безпека має своєю передумовою захищеність життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни [4, 143].

Формування системи екологічної безпеки має відбуватися в кількох напрямках. По-перше в аналізі екологічної безпеки як юридичної категорії. Це – складова національної і транснаціональної безпеки, тобто такого стану розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за якого системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується

захищеність прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля, забезпечується регулювання екологічно небезпечної діяльності, запобігання погіршенню довкілля та іншим наслідкам, небезпечним для життя та здоров'я особи, суспільства, держави. Вона потребує чіткої конституціоналізації у чинному законодавстві [5, 38].

По-друге – у визначенні екологічної безпеки як певної діяльності, системи заходів, спрямованих на захист життєво необхідних інтересів людини від несприятливого впливу навколишнього природного середовища.

М.Малишко переконливо доводить, що екологічна безпека є центральним питанням екології людини, оскільки безпосереднім об'єктом охорони є сама людина, її економічні інтереси, екофонд [6, 331–335].

По-третє – в створенні необхідних умов для захисту довкілля, відтворенні природних об'єктів, задоволенні прав громадян і обстоюванні інтересів держави в цій справі.

І.Бригадир у роботі «Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії» звертає увагу на необхідність врахування впливів техногенних чинників і припускає, що вони здійснюються через змінене навколишнє природне середовище. Тому автор розглядає екологічну безпеку як категорію, що розкриває стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище [7].

По-четверте – ефективність системи екологічної безпеки безпосередньо визначається розвитком такої особистісної риси як екологічна відповідальність. Адже в сучасних умовах жоден свідомий громадянин не може лишатись осторонь екологічної проблеми: вона безпосередньо стосується як теперішнього соціального життя, так і загальних перспектив людини та суспільства. Тому формування ефективної системи екологічної безпеки постає щодо кожного з нас не переліком певних «зовнішніх» заходів, а процесом, що має глибокий «внутрішній» зміст, пов'язаний з трансформаціями нашої свідомості в напрямі її екологізації.

Не випадково комунікативна практична філософія, концентруючи увагу на світоглядних, смисложиттєвих питаннях, розглядає їх в аспекті можливостей і перспектив виживання людства, приділяючи все більшу увагу саме проблемі екологічної відповідальності. Зокрема, К.-О.Апель визначає принципово нову вимогу до відпові-

дальності за екосферу нашої планети: вона полягає в тому, що ми повинні взяти на себе відповідальність за майбутні (як наукові і технологічні, так і політичні й економічні) наслідки нашої колективної діяльності [8, 417].

Екологічна відповідальність спирається на принцип рівної співвідповідальності усіх представників людської спільноти. Головні проблеми екологічної кризи (захист атмосфери планети, морів, тропічних лісів, перенаселення, потреба в збереженні і справедливому використанні ресурсів Землі) потребують обмеження партикулярних інтересів, визначення систем цінностей різних суспільств, підпорядкування їх спільному інтересові людства [8, 422–424].

Складовими екологічної відповідальності є:

- необхідність переходу від моделі домінування до моделі співіснування, що передбачає налагодження стійкого балансу між нашим сучасним існуванням і екосистемним минулим;

- нова концепція охорони довкілля повинна передбачати захист життєвого середовища і тварин не так *для* людини, як *від* людини;

- необхідність навчитися керувати «твариною», що перебуває всередині нас, тобто розвивати самообмеження, відповідальність, чесність, справедливість, зміцнювати віру в любов, альтруїзм, взаємодопомогу, права людини і права Живого;

- намагання згладжувати конфлікти, знаходити шляхи «примирення» економіки та виробництва з екологією, оцінюючи те й інше моральними критеріями [9, 302].

Отже, екологічна відповідальність стосується всього людського буття. «Ми відповідальні не тільки за прийдешні покоління: у наших руках перебуває і метафізичне виправдання всієї попередньої історії буття. Коли ми зазнаємо поразки, тоді три мільярди років життя на нашій планеті будуть зведені нанівець; якщо ж нам цей синтез вдасться, то й уся попередня історія природи дістане виправдання», – писав німецький науковець А.Швейцер у книзі «Благоговіння перед життям» [10, 210].

Розвиток екологічної відповідальності як умови ефективного функціонування системи екологічної безпеки в умовах сучасного українського суспільства потребує здійснення низки заходів. Першим із них, ключовим, на нашу думку, у цьому процесі має бути формування екологічної культури громадян України. Воно стає можливим завдяки впровадженню в освітніх закладах екологічного виховання.

Поняття «екологічна культура», за визначенням німецького філософа В.Гьосле, охоплює складову людської культури, яка сприяє збереженню й розвитку системи «суспільство – природа» [11, 112].

Мета екологічного виховання та освіти в галузі вивчення навколишнього середовища впливає із сучасного розуміння їх сутності, специфіки вузівської орієнтації. Досягнення її можливе шляхом поетапного розв'язання освітніх і виховних завдань та поєднанням їх із практичною діяльністю. Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

- формування екологічної культури всіх верств населення; воно передбачає:

- усвідомлення універсальності сучасних екологічних проблем держави і світу, важливості й актуальності їх вирішення;

- відродження найкращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;

- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, уміння прогнозувати особисту діяльність інших людей та колективів;

- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки;

- виховання глибокої поваги до власного здоров'я, вироблення навичок його збереження;

- підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, у тому числі:

- для освітньої галузі – вчителів, викладачів;

- для державних органів управління з галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також для громадських екологічних організацій;

- вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології у сфері екологічного пізнання.

Екологічне виховання досягається поетапним шляхом здобування освітніх, виховних і розвиваючих знань. У ньому можна виділити:

- виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, своєї країни та рідного краю;

- розвиток особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на національному і глобальному рівнях;

- засвоєння ціннісних орієнтацій як найкращих досягнень загальнолюдської та національної культур, розуміння багатогранної цінності природи;

- оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок у системі «людина – суспільство – природа»;

- формування знань і вмінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої та ділової активності у вирішенні екологічних проблем;

- розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки [12].

У розбудові системи екобезпечного розвитку, яка спирається на визначене нами розуміння екологічної безпеки, утверджує зміст екологічної відповідальності та заходи екологічного виховання, незаперечною є роль держави і громадянського суспільства. Як зазначає Ю.Попович, державно-управлінські підходи до вирішення проблем у галузі екології та природних ресурсів у перехідний період перебувають на початковому етапі. Дослідниця визначає державну екологічну політику як регулятивну сферу суспільства, у межах якої держава через систему інститутів здійснює діяльність, спрямовану на формування навколишнього середовища, якість якого забезпечила б можливість сталого розвитку. Забезпечення сталого розвитку є важливим завданням екологічної політики, яку в змозі здійснити держава, що є головним її суб'єктом [13].

Розроблення та реалізація національних стратегій сталого розвитку передбачає також посилення екологічної складової економіки. При цьому виникають питання: чи можна забезпечити збалансоване виконання соціально-економічних завдань на перспективу і зберегти сприятливе довкілля? А якщо можна, то за допомогою яких важелів і методів? Йдеться про гармонізацію економічних і екологічних інтересів розвитку, включення понять «екологічні блага» й «екологічний добробут» у систему економічних відносин [14, 215].

Етапним рішенням, що має сприяти успішності такого підходу, вважається затвердження Верховною Радою України Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», прийнятого 21 грудня 2010 року. Цим документом визначено стратегічні цілі національної екологічної політики української держави. Це, зокрема:

- підвищення рівня суспільної екологічної свідомості;
- поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища;
- інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління;
- припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі;
- забезпечення екологічно збалансованого природокористування;
- удосконалення регіональної екологічної політики.

Щоб досягнути зазначені цілі, потрібно застосовувати такі інструменти реалізації національної екологічної політики:

- міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін;
- оцінювання впливу стратегій, програм, планів на стан навколишнього природного середовища;
- удосконалення дозвільної системи у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- екологічну експертизу й оцінювання впливу об'єктів екологічної експертизи на стан навколишнього природного середовища;
- екологічний аудит, системи екологічного управління, екологічне маркування;
- екологічне страхування;
- технічне регулювання, стандартизація й облік у сфері охорони навколишнього природного середовища, природокористування та забезпечення екологічної безпеки;
- законодавство у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- освіта та наукове забезпечення формування і реалізації національної екологічної політики;
- економічні та фінансові механізми;
- моніторинг стану довкілля та контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки;
- міжнародна співпраця у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки [15].

Реалізація системи екологічної безпеки за допомогою зазначеного інструментарію має забезпечити розгортання процесів українського державотворення на засадах екологічної безпеки.

Підсумуємо сказане. Однією з основних причин сучасного кризового стану екології та природних ресурсів України є відсутність чіткої системи екологічної безпеки і, як наслідок, непослідовність реформ в екологічній сфері. Тому до формування ефективної системи екологічної безпеки, як невід'ємної складової українського державотворення, вирішення проблем національної екологічної політики в єдності її пріоритетів, цілей, процесуальності, закономірностей, механізмів, тенденцій, характеру, умов, особливостей становлення та функціонування слід підходити як до самостійної сфери суспільних відносин, пов'язаної з системним реформуванням і розвитком українського суспільства серед глобальних цивілізаційних процесів.

Реалізація державної екологічної політики, визначеної Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», крім зазначеного, потребує також вироблення комплексу заходів державного регулювання природокористуванням і стимулювання природоохоронної діяльності шляхом втілення в життя соціально-економічної, фінансової та податкової політики в умовах ринкових відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Синякевич І.М.* Глобальні екологічні загрози та їх політичні наслідки / І.М.Синякевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С.31–39.
2. *Журавльова Ж.А.* Протидія глобальним екологічним загрозам: місце України у міжнародному співробітництві / Ж.А.Журавльова // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №4 (9). – С.212–219.
3. Закон України «Про основи національної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964–15>.
4. *Азаров С.І.* Екологічна безпека як складова національної безпеки України / С.І.Азаров, Ю.В.Литвинов, В.Л.Сидоренко // Вісник КрНУ імені Михайла Остроградського. – 2012. – Вип. 2 (73). – С.142–146.
5. *Андрейцев В.І.* Право екологічної безпеки : навч. та наук.-практ. посіб. / В.І.Андрейцев – К. : Знання-Прес, 2002. – 332 с.
6. *Малишко М.І.* Екологічне право України : навч. посіб. / М.І.Малишко. – К. : Юрид. книга, 2001. – 389 с.
7. *Бригадир І.В.* Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії / І.В.Бригадир [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10bivjpk.pdf>.

8. *Апель К.-О.* Екологічна криза як виклик дискурсивній етиці / К.-О.Апель // Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К. : Лібра, 1999. – С.413–454.
9. *Швейцер А.* Благоговение перед жизнью / А.Швейцер ; пер. с нем. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.
10. *Гьосле В.* Буття та суб'єктивність. До метафізики екологічної кризи / В.Гьосле ; пер. з нім. // Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. – К. : Лібра, 2003. – С.180–210.
11. *Лихачев Б.Т.* Философия воспитания / Б.Т.Лихачев – М. : Прометей, 1995. – 280 с.
12. *Курняк Л.М.* Екологічне виховання студентів ВНЗ / Л.М.Курняк, О.А.Курняк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Znpkhist/2012_5/12klmvnz.pdf.
13. *Попович Ю.* Екобезпечний розвиток соціуму: державно-управлінський аспект / Ю.Попович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2011_4/11pyddua.pdf.
14. *Максимів Л.І.* Формування концепції екологічного аудиту в Україні в контексті європейської інтеграції / Л.І.Максимів, І.С.Буйна // Науковий вісник НЛТУ. – 2005. – Вип.15.7. – С.215–220.
15. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>.

Отрешко В. *Необхідність подолання екологічних загроз у процесі державотворення.*

У статті розглядаються проблеми екологічної безпеки та глобальні екологічні виклики, які набувають ознак загроз у процесі українського державотворення. Аналізуються питання класифікації сучасних глобальних викликів. Звертається увага на глобальні екологічні виклики, які загрожують безпеці України, особливо – на природні впливи та зміни клімату, на зникнення та знищення унікальних явищ та екосистем, які є нищівними завдяки діяльності людини (вирубка лісів та скидання побутових і промислових відходів, наслідки аварії на ЧАЕС та ін.) Розглядаються напрями формування системи екологічної безпеки, подолання екологічної кризи, складові екологічної відповідальності та мета екологічного виховання.

Ключові слова: державотворення, екологічні загрози, екологічна безпека.

Отрешко В. *Необходимость преодоления экологических угроз в процессе государственного строительства.*

В статье рассматриваются проблемы экологической безопасности и глобальные экологические вызовы, которые приобретают признаки угроз

в процессе украинского государства. Анализируются вопросы классификации современных глобальных вызовов. Обращается внимание на глобальные экологические вызовы, которые угрожают безопасности Украины, особенно – на природные воздействия и изменения климата, исчезновение и уничтожение уникальных явлений и экосистем, которые являются разрушительными благодаря деятельности человека (вырубка лесов и сброса бытовых и промышленных отходов, последствия аварии на ЧАЭС и др.). Рассматриваются направления формирования системы экологической безопасности, преодоления экологического кризиса, составляющие экологической ответственности и цель экологического воспитания.

Ключевые слова: создание государства, экологические угрозы, экологическая безопасность.

Otreshko V. The need to overcome ecological threats in the process of state formation.

This paper addresses the problems of environmental security and global environmental challenges which acquire signs of threats in the process of Ukrainian state formation. Issue of classification of contemporary global challenges were analyzed. Attention is paid to global environmental challenges that threaten the security of Ukraine, which has a wide range of environmental problems. Particular emphasis is placed on natural impacts and climate change, loss and destruction of unique events and ecosystems that are devastating due to human activities, deforestation and dumping of domestic and industrial waste, consequences of the Chernobyl accident. Directions of formation of system of environmental safety, problems of ecological crisis, ecological responsibility and components goal of environmental education were reviewed.

Key words: creation of the state, ecological threats, ecological safety.